

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ГРИ В СИСТЕМІ ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ

Сайко Х.Я., Шаблінська Ю.В.

Львівський національний університет імені І.Я. Франка

У даній статті досліджено проблеми лексичної компетентності дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення, обґрунтовано актуальність та необхідність дослідження проблем лексичного розвитку у дітей дошкільного віку. Також наведено принципи та завдання корекційної роботи з формування активного та пасивного словника. Стаття розкриває види гри – як провідної діяльності у дошкільному віці. Досліджено роль ігрової діяльності у дитячому віці та її вплив на процес корекції наявних порушень мовлення. У статтю включено перелік ігор, які можна застосовувати у роботі із дітьми з мовними розладами.

Ключові слова: мовлення, діти дошкільного віку, лексична компетентність, загальне недорозвинення мовлення, гра, корекція, мовленнєво-ігрова діяльність, мовленнєва ситуація, гра-змагання.

Постановка проблеми. Розкрити особливості використання гри – як методу корекції мовлення. Вирішення даної проблеми відіграє важливе значення у практичному напрямку роботи, оскільки робота з корекції порушень мовлення вимагає особливої уваги та креативності, тому важливим є підбір правильних матеріалів та методів з метою урізноманітнення та зацікавлення вихованців.

Аналіз останніх матеріалів та публікацій. Особливостям застосування гри в системі корекції порушень мовлення присвячено багато наукових праць. Дослідженням даного питання займалися такі науковці: А.М. Богуш, С.В. Кондукова, Л.П. Лепеха, М.К. Шеремет, В. Медведєва, Л. Немикіна. Праці вчених містять характеристику загального недорозвинення мовлення (ЗНМ), розкривають особливості дітей в яких наявне дане порушення, детально описують стан лексики при ЗНМ у дітей. Також у наукових матеріалах надається визначення терміну «гра», розкрито основні характеристики ігрового методу та описано ігри, що застосовуються для корекції мовлення. Наукові праці глибоко розкривають сутність гри, висвітлюють її значення для корекції мовленнєвих порушень, надають практичні матеріали, які можна використовувати в ході занять.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Стаття присвячується важливості застосування ігрових методів під час корекції лексичного запасу у дітей із загальним недорозвиненням мовлення (ЗНМ) та пошуку найбільш дієвих та цікавих ігрових прийомів.

Мета статті. Головною метою даної наукової статті є ознайомлення із станом лексичної системи дітей із загальним недорозвиненням мовлення, а також розкриття основних аспектів гри та пошук найбільш дієвих ігрових прийомів, що допомагають у корекції лексичного компоненту дошкільників із ЗНМ.

Виклад основного матеріалу. Дослідження в галузі педагогіки та психології доводять, що гра – провідний вид діяльності дітей дошкільного віку. Вона близька та цікава дитині, оскільки зароджується, формується саме з її інтересів та потреб, які виникають в результаті взаємозв'язку із зовнішнім середовищем, зокрема такий зв'язок відбувається через мовленнєву діяльність. На су-

часному етапі розвитку науки дослідження мовленнєвої сфери дитини та порушень у розвитку мовної функції і методів їхньої корекції є актуальними питанням, яке вимагає неабиякої дослідної бази та уваги [2, с. 15]

Гра займає важливе місце в системі засобів розвитку мовлення дошкільників. Її вплив на виховний процес дітей досліджувала велика кількість педагогів-класиків: Я.А. Коменський, С.В. Русова, К.Д. Ушинський та ін., психологи Ю.А. Аркін, Л.С. Вигоцький, Л.С. Рубінштейн, Д.Н. Узнадзе та ін., сучасні науковці Л.В. Артемова, А.К. Бондаренко, Г.І. Григоренко, О.І. Сорокіна, О.П. Усова, Т.О. Маркова, В.Г. Захарченко та ін. За даними досліджень науковців: граючись, діти мають можливість діяти, конкретні ігрові дії зумовлюють мовленнєву активність і водночас спрямовують розвиток гри [2, с. 15].

Мовлення – це не лише найважливіший спосіб спілкування, але й засіб здобуття та акумулювання знань. Достатній рівень мовленнєвого розвитку є запорукою та своєрідним «фундаментом» для повноцінного психічного розвитку особистості [5, с. 36].

В сучасній логопедичній науці терміном «недорозвинення мовлення» позначають низький рівень сформованості тої чи іншої мовленнєвої функції або ж мовленнєвої системи в цілому. Під загальним недорозвиненням мовлення (ЗНМ) у дітей із нормальним слухом і первинно збереженим інтелектом розуміють таку форму мовленнєвого порушення, при якому відбуваються зміни у формуванні усіх компонентів мовленнєвої системи, які відносяться як до звукової так і до смислової сторони мовлення [4, с. 235].

Класифікацію проявів ЗНМ розробила психолог, педагог, основоположник логопедії як самостійної науки Роза Євгенівна Левіна. Науковець характеризувала загальне недорозвинення мовлення: від повної відсутності мовних засобів спілкування до розгорнутих форм зв'язного мовлення з елементами фонетико-фонематичного та лексико-граматичного недорозвинення. Лексика – відображає сукупність всіх загальноживаних слів. Лексичний компонент поділяють на активний (слова, які вживаються у повсякденному житті) та пасивний (сукупність слів, які наявні у мовленні, проте вживаються лише у пев-

них ситуаціях або ж не застосовуються взагалі) [3, с. 28].

Виділяють чотири рівні мовного недорозвитку при ЗНМ, що відображають типовий стан компонентів мовлення зокрема лексичного [4, с. 236].

Характерною ознакою лексичного компонента при ЗНМ I рівня є: повна або майже повна відсутність словесних засобів спілкування. Активний словник перебуває у зародковому стані, здебільшого переважають звуконаслідування, слова-белкотіння, а також загальноновживані слова у невеликій кількості котрі мають спотворену складову структуру і звукове оформлення. Діти можуть позначати різні дії, предмети одним словом, а різницю між ними намагаються підкреслити жестами чи інтонацією. Пасивний словник значно більший, діти розуміють звернене до них мовлення, виконують інструкції (здебільшого одноступеневі) [3, с. 29].

У дітей з II рівнем загального недорозвинення мовлення лексичний компонент зберігається та розвивається на побутовому рівні, також з'являються деякі якісні прикметники та прислівники, можливе використання займенників та сполучників. Назви частин предметів замінюються назвою самого предмету. У дітей покращується розуміння мовлення, розширюється активний та пасивний словник, можливе виконання двоступеневих інструкцій [4, с. 248].

При III рівні мовленнєвого недорозвинення в активному словнику переважають іменники та дієслова, які діти використовують досить часто у власному мовленні, в меншій мірі користуються словами, що позначають якості та ознаки предметів.

Досить поширеними є лексичні помилки:

- діти неправильно називають предмети за зовнішніми ознаками;
- частину предмета замінюють його назвою;
- замінюють назви предметів на інші, які ситуативно пов'язані з ним.

У словнику дітей мало узгоджених понять, часто використовують антоніми (слова протилежні за значенням) та майже не використовують синонімів (слова, різні за звучанням та написанням, але мають близьке або тотожне значення). Характерною для даного рівня є заміна понять великий, малий на довгий, короткий, високий. Рідко використовують прийменники та прислівники [4, с. 251].

Лексична компетентність при IV рівні ЗНМ характеризується наявністю перестановки звуків та складів, заміною складів, скороченням приголосних на збігу приголосних. Словниковий запас недостатньо точний за способом використання, спостерігаються труднощі під час підбору синонімів, антонімів та споріднених слів. Метафори та порівняння, слова з переносним значення часто є недоступними для розуміння дітей [3, с. 48].

З огляду на достатньо об'ємний діапазон порушень важливо обрати правильні методи корекції (здійснення психолого-медико-педагогічних заходів з метою усунення відхилень у психофізичному та інтелектуальному розвитку і поведінці та забезпечення перспектив успішної соціалізації) наявних порушень, найбільш ефективними є гра [2, с. 16].

Гра – це своєрідний метод навчання, спосіб передачі знань та формування нового досві-

ду. Ігровий метод є універсальною формою діяльності, завдяки якій відбуваються основні та прогресивні зміни в психіці та особистості дитини-дошкільника, формує ґрунт до переходу в новий вид діяльності (навчальну). У процесі гри яскраво відображується пізнання, діяльності та спілкування дитини, що в свою чергу становить основу мовленнєво-ігрової діяльності, як процесу використання набутих раніше знань, мовленнєвих умінь та навичок у нових обставинах. У такій діяльності діти поглиблюють та уточнюють набуті знання, які ґрунтуються на інтересі до ігрового процесу [3, с. 8].

Згідно із дослідженнями Ф.І. Фрадкіної, ігрові дії виникають із предметних дій шляхом перенесення останніх на предмети-замінники. Гра здійснюється під керівництвом дорослого та являє собою своєрідну схему предметних дій, в яких головним є не пізнання фізичних ознак предметів, а пізнання, вивчення їх загального значення та застосування [2, с. 16].

Б.Г. Ананьев зазначає, що правильно організоване навчання у вигляді ігрової діяльності не тільки забезпечує засвоєння знань та навичок, але й удосконалює нервову систему. У грі яскраво проявляються особливості мислення і уяви дошкільників, їхня емоційність, активність, потреба у спілкуванні. Гра позитивно впливає на розумовий, сенсорний, моральний та фізичний розвиток дитини [2, с. 15].

Проте варто звернути увагу на особливості ігрової діяльності дошкільників із ЗНМ, яка має свої особливості котрі необхідно враховувати під час корекційного процесу. Дітям із загальним недорозвиненням мовлення властива знижена інтелектуальна властивість, пізнавальна пасивність, що в свою чергу призводить до недостатньої предметної діяльності. Це несприятливо позначається на формуванні потреби у спілкуванні з дорослими та однолітками, що стає причиною негативної емоційної установки як на мовленнєву діяльність так і на оточуючих. Тому, педагог повинен враховувати дані особливості та організовувати заняття в ігровій формі, при цьому ретельно підбираючи матеріал, правильно формувати мету [1, с. 35].

Наукові дослідження В.І. Сельвестрова доводять, що гра в тому числі і у дітей із загальним недорозвиненням мовлення сприяє виділенню і засвоєнню дошкільниками соціальної функції (яка здійснюється безпосередньо через мовлення) такі соціальні функції тісно влітаються в систему ролевих взаємовідносин між дітьми [2, с. 17].

У вітчизняній дошкільній педагогіці існує велика кількість класифікацій дитячих ігор, що базуються на самостійній творчості дітей у грі. Першим до класифікації гри за таким принципом підійшов П.Ф. Лесгафт. Він вважав, що дошкільний вік – це період імітації нових вражень та їх осмислення шляхом розумової подачі, тому поділив дитячі ігри на дві групи: імітаційні або наслідувальні та рухливі (ігри з правилами) [3, с. 21].

В класифікації за С.Л. Новосоловою закладено уявлення про те, за чиєю ініціативою виникає ігрова діяльність (дитини чи дорослого). Автор виокремлює три групи ігор:

1. Ігри, що виникають за ініціативою дітей – самостійні ігри: гра-експеримент; самостійні сюжетні ігри: сюжетно-відображувальні, сюжетно-словесні, режисерські та театралізовані.

2. Ігри, що виникають за ініціативою дорослих: навчальні ігри: ігри-забави, ігри-розваги, інтелектуальні, святково-карнавальні, театральні-постановчі.

3. Ігри, витоки яких ідуть від історично складених традицій етносу (народні), що можуть виникати за ініціативою дорослого так і за ініціативою дитини: традиційні або народні (історично вони лежать в основі багатьох ігор, що належать до навчальних та ігор на дозвіллі) [3, с. 22].

Однак найбільш повно досліджено в дошкільній педагогіці дидактичні ігри (це навчальні ігри, що використовуються у навчально-виховному процесі для закріплення, уточнення знань дітей про довкілля). Учені виділяють дидактичну гру як єдину систему впливу, спрямовану на формування в дитини потреби у знаннях, пізнавальних, сенсорних, інтелектуальних та мнемічних процесах. Важливою і найголовнішою особливістю таких ігор є те, що вони створюються дорослими з різноманітною педагогічною метою: мовленнєвого розвитку, сенсорного виховання, ознайомлення з довкіллям тощо. Дидактичні ігри можуть супроводжуватись наочним матеріалом: картинки, речі чи іграшки або ж будуватись лише на словесній основі [1, с. 35].

Значний внесок у розвиток дидактичних ігор зробили такі вчені, як В.М. Аванесова, Ф.Н. Блехер, З.О. Михайлова та ін. Високо оцінила дидактичну гру як метод навчання О.П. Усова, вона відзначала, що дидактичні ігри дають можливість вихователю піднести рівень сприймання дітьми навчального матеріалу, урізноманітнюють навчальну діяльність, вносять до неї елемент цікавості [1, с. 36-37].

В.М. Аванесова запропонувала таку класифікацію дидактичних ігор за характером ігрових дій:

- ігри-доручення, що побудовані на інтересі дітей до дій з іграшками і предметами;
- ігри з відгадуванням загадок, які приваблюють невідомістю: «Впізнай», «Відгадай», «Що змінилось?»;
- сюжетно-рольові дидактичні ігри, в яких ігрові дії полягають у зображенні різних життєвих ситуацій, виконанні ролей (покупця, продавця, лікаря тощо);
- ігри з відшукуванням предметів передбачають несподівану появу і зникнення предметів, що викликає інтерес дітей;
- ігри у фанти або в заборонений «штрафний» предмет, пов'язані з цікавими ігровими моментами – скинути картинку, не сказати забороненого слова або ж утриматися тощо [3, с. 24].

Дидактичні ігри застосовують на заняттях з розвитку звукової культури мовлення, для формування граматичної правильності мовлення та збагачення лексичного запасу дітей [1, с. 40].

У дошкільній педагогіці виокремлюють у самостійну гру словесні ігри (А.К. Бондаренко, О.І. Сорокіна, А.І. Максаков, Є.І. Удалцов, Г.С. Швайко та ін.). Відтак А.К. Бондаренко пов'язує словесні ігри насамперед з інтелектуальним розвитком дитини і зокрема з розви-

тком мислення. Вона зазначає, що словесні ігри спрямовані на «розвиток захоплюючої розумової діяльності, самостійності й активності їхнього мислення». Словесна гра вимагає використання набутих раніше знань у нових умовах чи зв'язках. У словесних іграх дитина вирішує самостійно різноманітні мисленнєві завдання: описує предмети, відгадує за описом, складає різноманітні розповіді, небувальщини тощо [3, с. 24-25].

Класифікацію ігор за мовленнєвим завданням започаткував В.М. Чистяков. На його думку, ігри, що навчають мови, переслідують таку мету:

- розширення запасу слів рідної мови;
- поглиблення і уточнення значень слів;
- розвиток і закріплення навичок зв'язного мовлення [1, с. 41-42].

А.А. Ейраджян поділяє мовленнєві ігри на чотири групи: фонетичні, лексичні, синтактичні, ігри-діалоги. Кожна запропонована група ігор переслідує певну мету: фонетичні ігри сприяють виробленню правильної мови; лексичні – збагаченню словникового запасу; синтактичні – закріплюють уміння будувати речення різної складності; ігри-діалоги сприяють розвитку діалогічного мовлення [1, с. 41-42].

Як ефективний метод корекції мовлення виокремлюють ігрові мовленнєві ситуації. Мовленнєва ситуація – це динамічна система взаємовідносин тих, хто спілкується та базується на відображенні об'єктів і подій зовнішнього світу, породжує потребу до цілеспрямованої діяльності у вирішенні мовленнєво-мисленнєвих завдань і підштовхує до діяльності [3, с. 26].

А. Богуш, Н. Луцан поділяють ігрові мовленнєві ситуації на дві групи: ситуації розвитку діалогічного і монологічного мовлення. Перша група об'єднує ситуації діалогічного мовлення, у свою чергу, виділяє ігрові мовленнєві ситуації діалогу, трилогу та полілогу. Друга група – об'єднує ігрові мовленнєві ситуації, що сприяють розвитку монологу: ігрові мовленнєві ситуації опису, розповіді, на розмірковування та пояснення [3, с. 26].

У дошкільній педагогічній літературі описані ігрові мовленнєві вправи, спрямовані на розвиток мовлення. Зокрема;

- звукової культури: тренувальні, імітаційні, артикуляційні. Наприклад: «Знайди місце звука в слові», «Хто як кричить?», «Гарячий чай», «Котику, спи»;
- збагачення словника: словесні та словниково-логічні. Наприклад: «Хто що робить?», «Коли це буває?», «Назви одним словом», «Скажи навпаки»;
- граматично правильного мовлення: (композиційні, трансформаційні), вправи на складання речень з важким словом, ігрові вправи з лялькою, словесні вправи на слово-утворення. Наприклад: «Знайди пару», «Відгадай за описом», «Чи діти?», «Який, яка, яке?»;
- діалогічного мовлення: реплікові вправи, питально-відповідні, умовна бесіда. Наприклад: «Як можна дізнатися?», «Розпитай у товариша»;
- монологічного мовлення: описові, репродуктивні (переказові), ситуативні, дискусивні, композиційні (розповідь). Наприклад: «Склади речення», «Відгадай де це було», «Що буває взимку?»;
- комунікативної спрямованості: комунікативні. Наприклад: «А що якщо б ...», «Вгадай, що я роблю?», «Як ти розумієш це слово?» [1, с. 80-81].

Ігрові мовленнєві вправи на логопедичних заняттях є складовою частиною кожного заняття, вони стимулюють мовленнєву активність дітей, сприяють удосконаленню дитячого мовлення [1, с. 80-81].

На відміну від інших видів діяльності, у грі переважає певний мотив, найчастіше це бажання перемогти. Перемога в ігровій діяльності для дітей із загальним недорозвиненням мовлення (ЗНМ) відіграє досить важливе значення, оскільки дозволяє правильно виконувати поставлене дидактичне завдання. Л.С. Виготський вважав, що гра формує зону найближчого розвитку та забезпечує високий рівень досягнень дитини, котра в подальшому виходить на звичайний рівень розвитку [2, с. 16-17].

Окремий вид ігор як методу корекції становить гра-змагання, що сприяє активізації мовленнєвих здібностей. Використання такого виду гри на логопедичних заняттях допомагає навчати у невимушеній та мотивуючій атмосфері, при цьому залучаючи до роботи пасивних у мовленнєвому плані дітей. Дидактичною метою гри-змагання є поглиблення знань про звук, слово, встановлення правильних взаємозв'язків між звуками і буквами («Спіймай звук», «Загубилася буква», «Піраміда»). Елемент змагання лежить в основі ігор «Прочитай слово в повітрі», «Хто скаже більше гарних слів про осінь», «Знайди предмет, назва якого складається із трьох букв» та ін. [6, с. 9].

Атмосферу гри-змагання можна сформувати під час поділу на команди, вибору капітана, ігрових жеребкувань тощо. Командні форми виконання логопедичних завдань формують у дошкільників позитивне ставлення до мовленнєвої діяльності, діти непомітно спрямовують увагу на корекцію звуковимови, помилок під час вимови, збагачення словника тощо. Варто зазначити, що цінність гри-змагання

виявляється в тому, що діти мають можливість активно змагатися, спілкуватися, а це сприяє формуванню колективу, мотивує до соціалізації, що так важливо для осіб із порушеннями [6, с. 10].

Під час проведення ігор-змагань на логопедичних заняттях рекомендовано підтримувати позитивне емоційне забарвлення гри, винахідливість, дух змагальності тощо. Логопедичний досвід у даному напрямку свідчить про те, що такий вид ігор є головною та невід'ємною формою кожного логопедичного заняття та інтерактивним методом корекції усного мовлення [6, с. 10].

Регулярне виконання вправ допоможе розвивати вже наявне мовлення, збагачувати активний та пасивний словник та формувати лексичний компонент як основу мовленнєвого спілкування. Проте як зазначалось: вправи необхідно проводити в ігрових формах, які заохочують, зацікавлюють та активізують дітей до співпраці, а також пришвидшують корекційний процес.

Висновки з даного дослідження. Загальне недорозвинення мовлення досить складне порушення яке охоплює всі мовленнєві компоненти, зокрема лексичний. Під час корекційного процесу застосовують різноманітні методи та засоби, досить поширеними та найбільш дієвими у роботі з дітьми дошкільного віку є саме ігрові. Гра як провідний вид діяльності у дошкільників сприяє формуванню відсутніх компонентів та корекції вже сформованих. Вона допомагає організувати цікаве та продуктивне логопедичне заняття, позитивно налаштувати дошкільників до роботи. Але важливим аспектом використання гри в корекції мовленнєвих порушень все ж залишається креативність, настрої педагога, його вміння організувати колектив вихованців, правильно підбирати ігровий та дидактичний матеріал, а також доцільно його застосовувати.

Список літератури:

1. Богуш А.М. Мовленнєво-ігрова діяльність дошкільників. Мовленнєві ігри, ситуації, вправи. Навчально-методичний посібник / А.М. Богуш, Н.І. Луцан. – Київ: Слово, 2008. – 187 с.
2. Кондукова С.В. Особливості застосування гри в системі дошкільного сенсорного виховання дітей із загальним недорозвиненням мовлення / С. В. Кондукова, Н.В. Базима // Корекційна педагогіка. Вісник Української асоціації корекційних педагогів. – 2015. – №1. – С. 15–21.
3. Лепеха Л.П., Городиська М.Б. Логопедичні ігри в корекційній роботі з дітьми із загальним недорозвиненням мовлення. – Львів-Дрогобич: Посвіт, 2014. – 76 с.
4. Логопедія. Підручник. Третє видання, перероблене та доповнене / За ред. М.К. Шеремет. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2014. – 672 с.
5. Медведева В. Виправлення вад мовлення у дітей за допомогою ігор і вправ / В. Медведева // Дефектолог. – 2011. – №7. – С. 36–38.
6. Немикіна Л. Гра-змагання як мето корекції мовлення учнів. Робота з першокласниками які мають загальне недорозвинення мовлення / Л. Немикіна // Початкова освіта. – 2009. – № 41. – С. 9–10.

Сайко Х.Я., Шаблинская Ю.В.

Львовский национальный университет имени И.Я. Франко

ОСОБЕННОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ИГРЫ В СИСТЕМЕ ФОРМИРОВАНИЯ ЛЕКСИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА С ОБЩИМ НЕДОРОЗВИТИЕМ РЕЧИ

Аннотация

В данной статье исследованы проблемы лексической компетентности дошкольников с общим недоразвитием речи, обоснована актуальность и необходимость исследования проблем лексического развития у детей дошкольного возраста. Также приведены принципы и задачи коррекционной работы по фор-

мированию активного и пассивного словаря. Статья раскрывает виды игры – как ведущей деятельности в дошкольном возрасте. Исследована роль игровой деятельности в детском возрасте и ее влияние на процесс коррекции имеющихся нарушений речи. В статью включен перечень игр, которые можно применять в работе с детьми с речевыми расстройствами.

Ключевые слова: речь, дети дошкольного возраста, лексическая компетентность, общее недоразвитие речи, игра, коррекция, речево-игровая деятельность, речевая ситуация, игра-соревнование.

Saiko Ch.Ya., Shablinska Ju.V.

Lviv National University named after I.Ya. Franko

FEATURES OF THE GAME APPLICATION IN THE SYSTEM OF LEXICAL COMPETENCE OF PRESCHOOL CHILDREN WITH THE GENERAL UNDERDEVELOPMENT OF SPEECH

Summary

This paper investigated the problems of lexical competence of preschool children with the general underdevelopment of speech, the urgency and the need to study the problems of lexical development in preschool children. There are principles and objectives of remedial work on the formation of active and passive vocabulary. The article reveals the types of games – as the leading activity in the preschool years. The role of play in childhood and its impact on the correction of existing violations broadcasting. The article included a list of games that can be used in work with children with speech disorders.

Keywords: broadcast, preschool age children, lexical competence, general speech underdevelopment, play, body, speech-play activity, speech situation, game competitions.